

LAUDATIO FONTANA

Rector Magnífic,
President del Consell Social,
Secretari general de la Universitat,
Autoritats civils i acadèmiques,
Col·legues,
Estudiants,
Ciutadans i ciutadanes,

És un motiu de satisfacció personal participar en aquest acte universitari de reconeixement a la trajectòria del professor Josep Fontana, que representa per a tantes persones un model de científic humanista, de mestre generós amb els seus deixebles, els quals ajuda a créixer, en especial la trentena llarga de doctors i doctores que ha dirigit. Fa un tres mesos que en escriure al nostre rector per acceptar el nomenament de doctor honoris causa, deia: “Integrar-me per aquesta via a la URV, a la qual m’he sentit vinculat fins avui per la meva amistat amb membres del seu professorat, com el malaguanyat amic Pere Anguera, és un honor que estimo sobre manera”. Entendreu, doncs, que en el meu ànim avui i aquí s’hi barregin sensacions complexes tenyides d’enyorament per la mort injustament prematura del nostre company.

En un text autobiogràfic breu, el professor Fontana destaca que va néixer el primer any de la Segona república espanyola. Li va tocar viure d’infant la Guerra Civil, amb els bombardejos de l’aviació de la Itàlia feixista sobre Barcelona. Afirmar que trenta-sis anys de franquisme marcaren la seva educació fins a la Universitat. Una formació que va compartir amb el treball en el petit negoci familiar i amb els riscos de l’activitat clandestina contra el règim en la cèl·lula d’intel·lectuals del PSUC (1957-1971), el gran partit de l’antifranquisme. També fou membre del Consell de redacció de la revista *Nous Horitzons* i director dels *Quaderns de Cultura Catalana*.

El seu pare era llibreter i li regalà als set anys els primers llibres que posteriorment haurien d’integrar la seva biblioteca, que ara per ara consta d’uns cinquanta mil volums, la major part dipositats a la Biblioteca de l’Institut d’Història de la UPF, on aniran a parar finalment tots. Li agrada explicar que va elegir l’ofici d’historiador per la influència de tres mestres: Ferran Soldevila, amb qui va seguir tres cursos clandestins; Jaume Vicens Vives, a la Universitat de Barcelona, i Pierre Vilar, més tard, persones que “li feren comprendre que treballar en un cert sentit amb la història era també treballar pel país, per un país marcat pel franquisme”. Apartat aviat de l’ensenyament per motius polítics, llegí la

tesi doctoral el 1970 i guanyà quatre anys després una càtedra d'Història Econòmica a la Universitat de València, on coincidiria amb Ernest Lluch i tractaria Joan Fuster, després d'aconseguir esquivar considerables dificultats derivades d'un temps i d'un país. I és que Fontana fou represaliat quan era professor ajudant amb Vicens Vives i Jordi Nadal a la Facultat de Ciències Econòmiques de la Universitat de Barcelona (1957-1966), activitat que no va poder reprendre fins al 1968 a la Universitat Autònoma de Barcelona. Catedràtic de la UAB entre 1976 i 1990, no defugiria exercir tasques de gestió com ara vicerector de Recerca i degà de la Facultat de Lletres. Després s'incorporà a la nova Universitat Pompeu Fabra, on fundà i dirigí l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives fins a la seva jubilació, el 2001.

En una autopresentació sintètica de la seva activitat científica sosté que “la meua formació metodològica, d'arrel marxista, va tenir a veure no només amb la influència de Vilar sinó també amb l'estudi d'autors como Gramsci, E. P. Thompson o Walter Benjamin. Però sempre vaig entendre la influència de Marx com una lliçó de pensament crític i no pas com una doctrina, la qual cosa em separava en el passat dels marxistes catequístics que empraven els escassos textos canònics que manejaven com un conjur o una litúrgia, i me'n distància avui, quan afirmen haver superat allò que mai arribaren a entendre i es lliuren a noves litúrgies”.

Fontana ha exercit el mestratge amb la publicació de més de 23 obres, cinc de les quals traduïdes a diversos idiomes. La seva producció acadèmica és internacional, sobretot amb països d'Amèrica Llatina, on ha fet cursos i conferències a Equador, Mèxic, Colòmbia, Perú, Brasil i Argentina. Va ser nomenat doctor honoris causa per la Universitat Nacional del Comahue (Argentina) el 2002. Ha estat membre del Consell de Recerca de l'Institut Universitari Europeu, de Florència; avaluador dels Starting Grants de la Comissió Europea de Recerca, de Brussel·les; president de l'Associació d'Història Econòmica Espanyola, i figura al consell de diverses revistes internacionals.

Ha rebut nombroses distincions nacionals com ara el Premi de la Fundació Catalana per a la Recerca el 1997; la Medalla de l'Ajuntament de Barcelona, l'11 de novembre de 2002; la medalla Narcís Monturiol al mèrit científic i tecnològic de la Generalitat de Catalunya, el 2003; la Creu de Sant Jordi, el 2006, i el Premi Nacional de Cultura de la Generalitat de Catalunya, el 2007.

Ha investigat temes d'història contemporània, d'història econòmica i d'història de la historiografia entre els quals m'agradaria destacar les publicacions *La quiebra de la monarquía absoluta* (1972, amb set edicions), *Historia: análisis del pasado y proyecto social* (1982; traduït al portuguès), *Europa ante el espejo* (1994, traduït a nou idiomes), *La historia dels homes* (2001, traduït al castellà i al portuguès), *Aturar el temps* (2005,

traduït al castellà), *La construcció de la identitat* (2006, traduït al galleg) o *La época del liberalismo* (2007).

En la difusió acadèmica i social de la seva recerca ha dirigit col·leccions de referència a l'Editorial Crítica, imparteix cursos de doctorat en la seva condició de catedràtic emèrit i presta una atenció especial al contacte amb professorat de secundària, “una de les activitats —afirma— que més satisfaccions m’ha proporcionat en la que és ja una llarga vida de treball, dedicada a allò que per a mi ha estat no només una professió sinó la meua manera de contribuir a una visió crítica del món en què visc —allò que Pierre Vilar anomenava “pensar històricament”— i a col·laborar d’alguna manera amb aquells que lluiten per canviar-lo”: res més lluny, doncs, del conreu d’una ciència freda, sinó l’esforç constant per bastir i difondre un coneixement humanístic unit al servei de les necessitats i dels problemes de la gent d’avui.

Josep Fontana dirigeix amb Ramon Villares una *Història d’Espanya* en dotze volums, un repte al qual els historiadors de cada època han s’han enfrontat, tal com escriuen al pròleg. Amb voluntat de síntesi, vol establir una visió de conjunt del passat hispànic que s’inspira en la renovació historiogràfica dels darrers trenta anys, digna hereva de la tradició democràtica i progressista que inspirava obres com les d’Altamira, Artola, Tuñón, Vilar o Vicens que ofereixi, per la via del relat històric, una visió de l’Espanya actual, d’ordenació política plural en la seva forma d’Estat i d’entusiasta obertura a l’exterior en els seus comportaments econòmics, socials i culturals. L’obra té per objectiu fer conèixer el que els millors historiadors de principis del segle XXI pensen de la societat en què viuen, convençuts que el coneixement del passat és una eina imprescindible per projectar el futur propi. Està escrita amb la voluntat d’ajudar a construir una societat oberta i integrada en el pla europeu i mundial, amb sensibilitat per la pluralitat i diversitat cultural dels pobles d’Espanya, per superar, doncs, les posicions nacionalistes i essencialistes que han caracteritzat el discurs historiogràfic espanyol del segle XX. Per això incorpora noves perspectives d’anàlisi com ara la construcció d’una ciutadania activa, el paper de la política i la cultura, la visibilització de les dones i les relacions socials de gènere. Una obra, en definitiva, que no s’incuba en cap angoixa nacionalista ni tampoc en cap drama d’un conflicte bèl·lic o polític, sinó que neix de la pràctica normalitzada d’un treball intel·lectual.

A la generació que estudià Història a la universitat dels anys de la transició, com és el meu cas, entre 1976 i 1981, ens esperonaven les seves obres. Per això l’acte d’avui, en un pla més personal, és com l’acompliment d’un somni que una noia

de poble, filla de pagesos, no podia ni imaginar. Gràcies, doncs, a la nostra Universitat i al mestre Fontana per aquest regal. I és que successives generacions d'historiadors i historiadores ens hem inspirat en una mena de declaració de qui sosté que allò que justifica la nostra feina és la capacitat d'implicar-se en els problemes reals de la gent real, ajudar a comprendre'ls i a resoldre'ls, ja que no pensem pas que la ciència sigui un objecte en si mateixa. Tot això amb l'obertura a influències múltiples "sense estar lligat a un cànon determinat" sentint-se continuador i partícip de la tradició il·lustrada, de les esperances d'aquells qui fundaren la primera associació internacional dels treballadors, dels valors de la Revolució Francesa.

I és que amb Fontana pensem que avui ens cal, en una agenda d'història radical, explicar dues de les principals derrotes del segle passat: la barbàrie que l'ha recorregut i els mecanismes de creixement econòmic que s'han fet a costa de l'increment de la desigualtat social al món. I també donar a conèixer el funcionament dels vells mecanismes des de la dissidència, d'aquí que Fontana afirmava en una entrevista recent: "No he canviat de ser incòmode i tenir un pensament crític", per això es dol d'una història acadèmica que ha perdut la capacitat d'expressar coses que interessin els altres renunciant a un legítim deure professional i ciutadà pel que fa els usos públics de la història .

L'àmplia i sòlida obra publicada aplega més de 23 llibres, 73 obres escrites amb altres científics socials, un centenar d'articles, més de noranta pròlegs. Els seus blocs temàtics es podrien resumir —es podrien resumir? — en tres grans qüestions:

a) El pas de l'Antic Règim al capitalisme a Espanya. Amb una obra de referència, sobre els problemes de la hisenda absolutista, *La quiebra de la monarquia absoluta, 1814-1820*, publicada el 1971, que ha assolit set edicions. Hi construeix una poderosa argumentació unitària, com afirma Jaume Torres, en què es combinen, dades i informacions de procedència i entitat molt diverses que configuren un tipus de narrativa que no tenia precedents en la nostra historiografia. *La revolución liberal* (1977) i *Aturar el temps* (2005) en són altres fites més recents.

b) Les obres de síntesi com ara la direcció de la *Història Universal Planeta* de 1991 en dotze volums, la direcció de la *Història d'Espanya* abans esmentada o el volum de 1787-1868, de la *Història de Catalunya*, intítulat "La fi de l'Antic Règim i la industrialització", dirigida per Pierre Vilar.

En la seva autopresentació ens anuncia que entre els seus projectes immediats hi ha una visió de la història del món després de la Segona Guerra Mundial, "en què treballa de fa força anys, que he anat assajant i afinant a través d'un seguit de cursos

especialitzats, i una altra obra sobre el període de 1814 a 1848, a escala mundial” que, afirma, “hauria de servir-me per recapitular tot allò que he anat treballant a l’entorn de la crisi de l’Antic Règim”.

c) El tercer bloc temàtic de Josep Fontana el constitueixen múltiples treballs amb el comú denominador d’aportar, transmetre i socialitzar el seu gran coneixement sobre la història, els seus usos i els seus mètodes. Així, són molt coneguts llibres com *Historia: análisis del pasado y proyecto social* (1982), *Introducción al estudio de la historia* (1999) i *La història dels homes* (2001).

Precisament aquest darrer, *La història dels homes*, és una obra meravellosa que obre perspectives noves per avançar en la construcció d’una història de tots, que en retornar la veu als oprimits, començant per les dones, serveixi de fonament a una política per a tothom. Per mi és un dels seus millors llibres, un exercici afinat en què les diverses concepcions historiogràfiques són considerades a la llum de les circumstàncies dels moments respectius amb unes anàlisis conceptuals extraordinàries.

Josep Fontana ha esperonat de manera generosa i activa la renovació de l’ensenyament de la història, amb espais específics de treball amb el professorat dels instituts de Catalunya, obsedit per aconseguir que esdevingui “un instrument de reflexió crítica que ajudi l’estudiant a comprendre millor la societat en què viu”.

Ha estat director d’edicions en prestigiosos segells editorials com ara Ariel, Crítica i Eumo. Ha animat projectes culturals d’ampli abast per bastir la normalització de la llengua i la cultura catalanes després de l’intent de genocidi cultural franquista com ara les revistes d’història *Recerques* o *L’Avenç* i eines de treball més teòric com *Nous Horitzons* i *Taula de Canvi*, sense descuidar la direcció de les seccions d’història de la Gran Enciclopèdia Larousse i de la *Gran Enciclopèdia Catalana*.

Els 25 i 26 de juny de 2002 l’Institut Universitari d’Història Jaume Vicens Vives organitzà les seves Jornades de Debat a l’entorn dels temes i problemes historiogràfics en què l’obra de Josep Fontana, que es jubilava aquell any, ha prestat atenció especial. Els tres volums, *Historia y proyecto social*, aplegaven les ponències i comunicacions d’homenatge al mestre, de reconeixement a una trajectòria, que contribuïren a editar les universitats públiques de Catalunya, la Universitat de València i l’editorial Crítica. En el pròleg Borja de Riquer i Francesc Espinet, de la UAB, escriuen que “la seva tasca com a historiador ha estat senzillament extraordinària, a la vista de l’aclaridora, innovadora i rigorosa obra científica que ha realitzat... i l’impacte fonamental de moltes de les seves publicacions”.

Més enllà de les valuoses publicacions i de la constant dedicació docent, Fontana constitueix un referent per la seva actitud cívica i intel·lectual, per la seva meritòria i incansable lluita per la raó. No hi ha cap dubte que les seves obres van representar una alenada d'aire fresc, un esperó gratificant, en els moments més difícils de la dictadura franquista. La influència de les seves reflexions ha estat essencial per renovar les idees que cal transmetre i els procediments didàctics que cal fer servir. Ara bé, la transcendència social de la seva obra va més enllà del món acadèmic i la seva influència ultrapassa l'àmbit dels Països Catalans o de l'Estat espanyol. Voldria manifestar un desig que ens cal, professor que persistiu en el camí iniciat ja fa molts anys. Perquè no únicament ens calen les vostres recerques factuais, sinó que també ens són necessàries les vostres reflexions teòriques i interpretatives en uns moments com els actuals, plens de confusió i de fosques perspectives: que la fortalesa de la voluntat pugui sobrepassar-se al pessimisme de la intel·ligència —podríem dir— evocant Gramsci.

Josep Fontana, fent meves les paraules de Jordi Nadal a l'edició d'homenatge publicada el 2004, és "l'historiador més destacat i més complet, a molta distància de la resta, dels qui treballem a la península Ibèrica" És l'autor d'una obra extremadament ambiciosa, excepcionalment reeixida i notablement compromesa. Tres atributs fàcils de reconèixer i difícils de destriar, doncs, en aquest cas, si més no, es presenten estretament units. Fontana no s'entreté amb foteses. L'objecte primordial de la seva recerca són i han estat les formes adoptades a través del temps per les relacions humanes, en cap moment regides per criteris d'equitat, sempre distorsionades per la posició privilegiada d'unes minories i la condició subordinada de la majoria".

"És un savi en el doble sentit de la paraula: home coneixedor i de criteri. Proveït d'una curiositat universal, una intel·ligència privilegiada i una disciplina de treball sense errades, ha bastit una obra ingent basada en hipòtesis clares, erudició prodigiosa i domini bibliogràfic aclaparador. Sap el que busca i com trobar-ho. És tan apte per a l'anàlisi com per a la síntesi. Disposa d'una escriptura contundent, oberta a múltiples registres [...] es fa llegir tant pel que diu com per la manera de dir-ho". "El seu enfocament és multidisciplinari, al seu entendre, tota història que s'estimi ha d'ésser 'total' en el sentit d'integrar els treballs i les idees, les actuacions i les inhibicions de tota agrupació humana dins un edifici únic, sostingut per l'acció recíproca dels seus membres".

No sabria expressar millor una altra idea que destaca Jordi Nadal en la seva presentació quan sosté que "lluny d'academicismes i torres de vori, la història de Fontana es caracteritza per la voluntat de ser útil, d'implicar els mortals en la marxa del món. El futur dels homes i les dones pot ser mediatitzat però no determinat.

Normalment, des dels inicis, la història l'han escrita els vencedors, amb la finalitat de legitimar l'ordre polític i social establert. Per definició, la versió que n'han donat es manipulada, parcial i, per tant, injusta. La superació d'aquesta injustícia demana una història diferent, que no silenciï la veu dels vençuts... Sense memòria col·lectiva, no hi ha consciència i sense consciència crítica no pot haver-hi denúncia ni rectificació. El conreu professional de la història només es justifica quan s'accepta la seva funció social, consistent a aclarir el terreny perquè les armes de la raó puguin combatre eficaçment els prejudicis, la irracionalitat i la injustícia que dominen les relacions humanes”.

I una última idea per acabar aquesta lloança: el recordo en la lliçó inaugural del 53è Congrés de la Comissió Internacional per a l'estudi de les Institucions Representatives i Parlamentàries, que va tenir lloc a Barcelona el 3 de setembre de 2003 al Parlament de Catalunya, on parlà sobre “Representativitat política i progrés social” amb el rigor i la saviesa de sempre. El seu discurs fou una denúncia de “la crisi actual del sistema representatiu, que ha acabat gairebé enterament controlat pels interessos econòmics dominants” i un al·legat a favor d’una “democràcia més participativa, que permeti establir les condicions per a una nova fase de creixement més equitatiu”. A més de referent intel·lectual, amb una obra d'enorme rellevància acadèmica i social i alt impacte científic internacional, Josep Fontana és acceptat com a referent ètic.

Rector Magnífic, en la mesura que m'ha estat possible, he exposat la vida i l'obra del Dr. Josep Fontana Lázaro. Crec, doncs, haver dit prou perquè amb la vostra autoritat li sigui atorgat el reconeixement dels seus mèrits. Per tant, Rector Magnífic, us demano que us digneu nomenar doctor honoris causa el Dr. Josep Fontana i incorporar-lo a la nostra Universitat.

Montserrat Duch Plana

Tarragona, 10 de juny de 2010